ЗАТВЕРДЖУЮ
Ректор
Національного університету
«Одеська юридична академія»
професор _____ Олег ТОДОЩАК
«___» _____ 2025 року

ВИСНОВОК

Національного університету «Одеська юридична академія» щодо дисертації Маілунца Анзора Еріковича на тему «Тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами», поданої на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 08 Право, спеціальність 081 – Право, тема дисертації затверджена Вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 04 листопада 2021р., протокол №3, та змінена Вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 25 листопада 2024 р. протокол №3

ВИТЯГ

з протоколу засідання фахового семінару
кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»
від «28» квітня 2025 року протокол № 20

ГОЛОВА ЗАСІДАННЯ: завідувач кафедри, доктор юридичних наук, професор Бехруз Х. Н.

ПРИСУТНІ: завідувач кафедри, доктор юридичних наук, професор Бехруз Х. Н., професор кафедри, доктор юридичних наук, професор Аракелян М.Р., професор кафедри, доктор юридичних наук, професор Сурілова О. О., доцент кафедри, кандидат юридичних наук, доцент Бєлогубова О. О., доцент кафедри, кандидат юридичних наук, доцент Мануїлова К. В., доцент кафедри, кандидат юридичних наук, доцент Грушко М. В., доцент кафедри, кандидат юридичних наук, доцент Кузьмін Е.Е., доцент кафедри, доктор юридичних наук, доцент Пасечник О.В., доцент кафедри, кандидат юридичних наук, доцент Форманюк В. В., доцент кафедри, д.ф.в галузі права Войтович П.П., доцент кафедри, кандидат юридичних наук Гриб Г. М., доцент кафедри, кандидат юридичних наук Федорова Т. С. , доцент кафедри, кандидат юридичних наук, доцент Цибульська О. Ю., доцент кафедри, кандидат юридичних наук, доцент Каненберг-Сандул О. К., доцент кафедри, кандидат юридичних наук Дронов В. Ю., асистент кафедри Гребенюк Д. О., асистент кафедри Бугаєць А.С., здобувач Маілунц А.Е., лаборант Слісаренко А. О.

ПОРЯДОК ДЕННИЙ:

Обговорення дисертаційного дослідження Маілунца Анзора Еріковича на тему «Тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними

судами», поданого на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», щодо його рекомендації для попереднього розгляду та захисту у разовій спеціалізованій вченій раді.

СЛУХАЛИ:

Доповідь здобувача ступеня вищої освіти доктора філософії Маілунца Анзора Еріковича щодо проведеного дослідження на тему «Тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами», поданого на здобуття ступеня доктора філософії за 081 – «Право».

Дисертаційне дослідження виконано в рамках наукових досліджень Національного університету «Одеська юридична академія» «Правове та соціальне життя України у людиноцентристському вимірі в цифрову еру» на 2021-2025 рр. (державний реєстраційний номер 0122U000266).

Актуальність обраної теми визначається тим, що міжнародні судові органи виконують значну частину роботи з розвитку міжнародного права через тлумачення конкретних ситуацій. Вони мають значний, якщо не вирішальний, вплив на визначення міжнародних звичаєвих норм, викарбовуючи існування міжнародних звичаїв, пояснюючи умови їхнього існування, виявляючи складові елементи міжнародних звичаїв та здійснюючи їхнє тлумачення. Саме проголошення міжнародними судами дозволило закріпитися цілому ряду міжнародних звичаїв, які до того перебували в не проявленому стані.

Як і всяка інша норма, звичай може тлумачитись судами так, як того вимагають обставини. В своїй практиці міжнародні суди здійснюють як ідентифікацію норм звичаєвого права за допомогою дослідження практики держав та opinio juris, так і їхнє тлумачення, для чого використовуються техніки подібні до тих, що застосовуються при тлумаченні договорів.

Тлумачення міжнародного звичаєвого права має свої особливості, що проявляється, в першу чергу, у відсутності єдиного та доступного тексту звичаєвої норми. Це викликає питання про можливість застосування до звичаєвих норм загальновизнаних технік тлумачення, таких як тлумачення у відповідності до звичайного значення слів, або у відповідності до об'єкта та цілі правової норми. Однак, застосування судами певних технік для оприявнення змісту міжнародних звичаєвих норм робить тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами можливим.

Міжнародні суди практично в кожній справі здійснюють тлумачення, в тому числі міжнародних звичаїв. Таким чином, тлумачення міжнародних звичаїв слід розглядати як частину звичайної діяльності міжнародних судів. Дослідження тлумачення міжнародних звичаїв міжнародними судами становить не тільки теоретичний, але й практичний інтерес. Розуміння підходів, методів, та технік тлумачення міжнародних звичаїв, що їх застосовують міжнародні суди, дає можливість сторонам справ розбудовувати свою аргументацію та розумно покладатися на сприйняття та схвалення цієї аргументації міжнародним судом. Для України таке розуміння має значення в світлі того, що наша держава виступає стороною в ряді

міжнародних спорів з державою-агресором, а також є зацікавленою у вирішенні деяких справ, наприклад в Міжнародному кримінальному суді.

Об'єктом мого дослідження є суспільні відносини, що виникають у зв'язку з застосуванням та тлумаченням міжнародними судовими та квазісудовими органами міжнародного звичаєвого права і окремих його елементів. Предметом дослідження тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами.

В основі методології роботи лежать загальнонаукові та спеціальні методи, серед яких можна виділити, наприклад, метод кейс-стадіз, тобто дослідження конкретних справ. Мною досліджені десятки справ різних міжнародних судів та трибуналів. Така практика склала основну емпіричну базу дослідження, яка була доповнена доповідями міжнародних міжурядових та неурядових організацій, напрацюваннями спеціальних доповідачів при міжнародних організаціях, позиціями держав тощо.

Хотів би привернути увагу до основних елементів наукової новизни роботи. Мною запропоноване авторське бачення тлумачення міжнародного звичаєвого права як особливого субінституту, що регулює суспільні відносини в рамках інституту тлумачення норм міжнародного права та полягає у виявленні змісту норм міжнародного звичаєвого права в практиці міжнародних судових і квазісудових органів. Цей субінститут явно відділений від подібних субінститутів, наприклад, ідентифікації міжнародного звичаєвого права та подолання прогалин в праві. Виявлено методологічний інструментарій, що застосовують міжнародні суди при тлумаченні норм міжнародного звичаєвого права, наприклад тлумачення з посиланням на об'єкт та ціль, тлумачення з посиланням на міркування необхідності та еволютивне тлумачення.

Після закінчення доповіді Маілунца Анзора Еріковича. присутніми були поставлені наступні запитання:

д.ю.н., професор Бехруз Х: Шановний дисертанте, обрана Вами тема, безумовно, цікава. Однак раніше в Україні, а саме в Одесі, вже була захищена дисертація на подібну тему. Я говорю про дисертацію Андрія Івановича Андрейківа на тему «Роль міжнародних судових установ у формуванні та реалізації звичаєвого міжнародного права», що була успішно захищена в 2018 році. Ви могли б пояснити в чому відмінність Вашого дослідження та його наукова новизна порівняно із зазначеним дослідженням?

Маілунц А.: Дякую за це питання. Дійсно, пан А.І. Андрейків успішно захистив ґрунтовне дисертаційне дослідження. Мною воно було уважно розглянуто та використано в роботі над моєю дисертацією, на що є відповідні посилання та згадка Андрія Івановича серед дослідників, що досліджували дане питання раніше, у вступній частині моїй роботи. Мені хотілося б звернути увагу на те, що дослідження А.І. Андрейківа присвячене саме формуванню та реалізації норм міжнародного звичаєвого права, а не його тлумаченню. Безумовно, він не міг уникнути питання тлумачення, проте розглядає його лише побічно. Мною ж проведене дослідження саме

проблематики тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами, його особливостей, технік та результатів. В моїй роботі спеціально наголошується, що я не розглядаю питань формування та реалізації звичаєвого права судами, принаймні понад мінімально необхідне для цілісності тексту. Особливості теми моєї роботи зумовили її структуру та зміст, що є суттєво відмінними від попередніх досліджень та оригінальними. При всій повазі до пана А.І. Андрейківа та інших вчених, ніхто в Україні раніше не розглядав питання тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами в рамках цілісного комплексного монографічного дослідження, та й за кордоном подібні роботі рідкісні та фрагментарні. Необхідність заповнити цю прогалину спонукала мене обрати тему, що є повністю оригінальною і виконати роботу, яка, як мені хотілося б вірити, містить суттєву наукову новизну.

д.ю.н., професор Сурілова О.О.: Структура Вашої роботи не виглядає безспірною. Наприклад, Розділ 1, очевидно, присвячений опису інституту тлумачення норм міжнародного звичаєвого права в цілому, що виглядає цілком обґрунтованим. Але в цьому розділі є пункт 1.3., що говорить про тлумачення звичаєвого права судами. Чи вписується це в тематику розділу, зазначену в його назві, прокоментуйте, будь ласка.

Маілунц А.: Дякую за Вашу увагу до таких тонких деталей моєї роботи. При формуванні структури я розмірковував над тим чи варто в першому розділі переходити безпосередньо до судів, і дійшов висновку, що варто. Річ у тім, що другий та третій розділи присвячені відповідно конкретним механізмам та технікам тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами. Однак, для їх вірного розуміння, потрібним було навести загальні відомості щодо особливостей міжнародних судів як специфічних інституцій та їхньої ролі в тлумаченні міжнародного звичаєвого права. Робити для цього окремий розділ виглядало відверто зайвим. Тому, не без сумнівів, але я все ж включив ці відомості в третій пункт першого розділу. На мою думку, логічність структури роботи від цього якщо і постраждала, то незначно, адже я йду від загального до конкретного: від поняття тлумачення міжнародного звичаєвого права в цілому до конкретного питання тлумачення саме міжнародними судами. Припускаю, що в разі, якщо це питання виглядає для шановних членів кафедри критичним, можна внести зміни в назву першого розділу. Готовий з вдячністю вислухати будь-які думки з цього приводу.

к.ю.н., доцент Грушко М.В.: Питання щодо пунктів новизни Вашої роботи. Ви пишете, що тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами є субінститутом в рамках інституту тлумачення норм міжнародного права. Чи не порушена тут логіка, особливо з урахуванням того, що в наступному ж пункті новизни Ви пишете, що тлумачення міжнародного звичаєвого права є субінститутом саме по собі, навіть без міжнародних судів.

Маілунц А.: Дякую за питання, я ще раз передивлюся ці формулювання. Однак, я хотів би наголосити, що тлумачення міжнародного звичаєвого права саме по собі є особливим правовим інститутом. Про це пише, наприклад, професор Олена Валеріївна Київець в своїй монографії 2011 року, що присвячена пошуку джерел міжнародного права. Звісно, позиції науковців можуть бути різними, і можна з цікавістю досліджувати що саме є ознаками інституту чи субінституту права і як їх правильно і точно розділити. Однак, для цілей моєї роботи я дозволю собі просто приєднатися до думки шановної професорки Київець і розглядати тлумачення міжнародного звичаєвого права як інститут права, а тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами – як субінститут цього інституту. Мені цікаво було об обговорити це і зараз, і під час захисту, проте я маю деякі аргументи на користь того, що йдеться про субінститут, наприклад – це особливості техніки та механізмів тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами, що застосовуються лише ними, і ніким більше. До них належить, наприклад, еволютивне тлумачення. Фактично, саме на нього посилається, наприклад, Європейський суд з прав людини в ряді справ, де він виводив нові зобов'язання для держав з Європейської конвенції про права людини з прямим обґрунтуванням цього новими обставинами та новими підходами, що прийняті державами.

к.ю.н., доцент Мануїлова К.В.: Поговоримо ще про наукову новизну. Ви пишете про індуктивний та дедуктивний метод в тлумаченні міжнародного звичаєвого права міжнародними судами, причому індуктивний – це для встановлених звичаїв, а дедуктивний – для нових, я вірно Вас розумію?

Маілунц А.: Я знов не можу не захопитися Вашою увагою до тонких відтінків підготовленого мною тексту. Впевнений, що завдяки цим зауваженням текст стане кращим. Хотів би прокоментувати, що індуктивний метод дійсно працює, в основному, для вже усталених звичаїв. Ці звичаї відомі, є багато прикладів їх застосування, зрозумілий їхній зміст. Це підтримує можливість застосування методу індукції до нових ситуацій, що потрапляють під дію цього звичаю. Дійсно, дедуктивний метод працює для нових звичаїв. І тут дійсно варто чітко розуміти відмінність між виявленням звичаю та тлумаченням звичаю, але й штучно не розривати ці процеси. Зрештою, йдеться про одну кінцеву мету: встановлення міжнародного зобов'язання звичаєвого характеру. Для цього спочатку слід відповісти на питання чи існує зобов'язання взагалі, тобто виявити його. Потім слід усвідомити зміст цього зобов'язання, тобто витлумачити його. Дедукція застосовується і для виявлення, і для тлумачення міжнародного звичаю, адже за відсутності чітких свідчень практики застосування звичаю, про який ми презюмуємо, що він же виявлений, нам не залишається для його тлумачення нічого, як застосувати саме дедуктивний метод та встановити цим методом зміст цього звичаю. Але зрештою я б не розділяв дедукцію та індукцію

категорично. Вони обидві працюють і для нових і для старих звичаїв, просто індукція більше притаманна усталеним, а дедукція краще працює для нових.

к.ю.н., доцент Федорова Т.С.: Наукова новизна Вашої роботи дуже прикметна, тому хочеться продовжити її обговорення. За Вашим твердженням, в роботі набув подальшого розвитку теоретичний доробок щодо правових підстав тлумачення норм міжнародного звичаєвого права міжнародними судами, а саме щодо ступеню сформованості норм, що можуть бути піддані тлумаченню. Наскільки я розумію, ступінь сформованості норми та правові підстави тлумачення норми – це різні речі. Як одне випливає з іншого?

Маілунц А.: Дякую за це цікаве питання, що дозволить мені краще розкрити сутність роботи. Ступінь сформованості норми може впливати на правову підставу її тлумачення. Почнемо з того, що фактично суди тлумачать норми міжнародного звичаєвого права постійно, це факт. Але які ж ці самі правові підстави такого тлумачення? Віденська конвенція про право міжнародних договорів? Явно ні, адже вона про договори і тільки про них. Звичай тлумачення звичаю? Можливо, але де нам знайти цей звичай? Ми відшукуємо його в статутних документах міжнародних судів, наприклад, що дозволяють їм застосовувати при вирішенні справ міжнародні звичаї, а це, в свою чергу, вимагає їх тлумачення. Також таким джерелом є усталена практика міжнародних судів. Вона сама по собі створює практику тлумачення, яку можна досліджувати, виявляти її характеристики, механізми та техніки, що включають в себе підстави тлумачення. Одним з питань, на які тут слід відповісти, є те, що може вважатися нормою, яка може бути піддана тлумаченню. Частиною цього є розуміння ступеню сформованості норми. Вона вже звичай, чи це поки що тільки якісь окремі позиції держав, доктринальні напрацювання, погляди вчених? В який момент норма стає такою, що може бути виявлена та витлумачена? От в цьому і питання: ступінь сформованості норми є важливим критерієм, що дозволяє відповісти на питання чи можна тлумачити норму. Тому такий ступень сформованості є підставою для тлумачення звичаєвої норми міжнародними судами.

д.ф. в галузі права, доцент Войтович П.П.: Перейдемо до висновків, в яких я вбачаю певні неузгодженості. Наприклад, у висновку 3 Ви пишете, що центральною проблемою тлумачення міжнародного звичаєвого права є визначення того, чи є норма обов'язковою. Але визначення того, чи є норма обов'язковою – це просто висновок з виявленого звичаю. Якщо звичай є, то він обов'язковий, до чого тут його тлумачення? Крім того, у висновках я спостерігаю дуже широке обґрунтування того як тлумачиться норма звичаєвого права?

Маілунц А.: Дякую, це питання розпадається на два підпитання, і я дозволю собі відповісти на обидва. Щодо визначення того, чи є норма обов'язковою, як елементу саме тлумачення звичаю, я у висновку звертаю увагу на те, що слід визначити для кого саме є обов'язковою норма. Наприклад, ми витлумачили, що звичай існує. Чи є він універсальним, або

регіональним? Це не абстрактне питання. З цим зіткнувся, наприклад, Міжнародний суд ООН у справі щодо притулку та у справі Айя де ла Торе, де він розглядав питання про те, чи існує міжнародний звичай дипломатичного захисту в дипломатичних місіях в цілому в міжнародному праві, а потім – чи існує він для держав центральноамериканского регіону. В першому випадку його відповідь була негативною, а в другому – позитивною. Тобто, звичай є, але він обов'язковий не для всіх. Це вже не виявлення звичаю, а саме його тлумачення, виявлення характеру його впливу. Тому визначення обов'язковості звичаю може розглядатися як частина його тлумачення, і цьому є конкретні приклади. Що стосується другого питання, міжнародні договори дійсно можуть кодифікувати звичай, і якщо між державами є договір то, можливо, хоча й не обов'язково, що потреба в тлумаченні звичаю відпаде, і буде розглядатися тільки договір між ними. Але що як цей договір не є універсальним? Існує лише для деяких держав? Він кодифікує звичай? Цілком можливо. Цей звичай може бути ширшим за коло держав-учасниць договору? Звісно може. І от якщо є кодифікований договір, що роз'яснює важливі для звичаю терміни, але є ще й звичай, що має тлумачитися окремо від договору, наприклад, якщо він існує для держав, які не є стороною цього договору, тоді ми й звертаємося до договору з метою тлумачення звичаю.

к.ю.н., доцент Бєлогубова О.О.: Я теж уважно дивлюся на Ваші висновки, і Ви же частково відповіли на мої сумніви в попередньому питанні. Однак маю ще одне. Висновок 7: через тлумачення міжнародні суди отримують можливість обрати саме ту норму, що найкращим чином пристосована для обставин конкретної справи. Як це розуміти? Тобто, обирають одну норму та відкидають інші, що можуть бути застосовні? Міжнародне право – це ж не магазин, де можна обрати товар, що подобається. Якщо одна норма застосовується, то це не означає, що ми можемо відкинути іншу, що застосовується виключно з посиланням на міркування необхідності.

Маілунц А.: Вдячний Вам за це питання і повністю погоджуюся з тим, що міжнародне право – не магазин. Міжнародне право – це система норм, і вона працює як система. Якщо правовідносини регулюються декількома міжнародними звичаєвими нормами, то всі ці норми застосовуються до цих правовідносин, і ми не можемо просто відкинути одну на користь іншої. Коли я говорю про вибір норми, що найкращим чином пристосована, я маю на увазі два можливих варіанти. По-перше, норма міжнародного звичаю може існувати в декількох різних іпостасях. Аби не бути голослівним, візьмемо, до прикладу, справу Домініка Онгвена, що її розглянув Міжнародний кримінальний суд. Вона стосувалася дітей-солдатів. Заборона використання дітей в бойових діях є як договірною, так і звичаєвою. Але як визначити дитину-солдата? Такий термін не має визначення в міжнародному праві. Наприклад, якщо дівчину-підлітка змушують куховарити для збройних сил – це вже дитина-солдат? Або дитина-солдат – це виключно дитина, що

носить зброю? В справі Онгвена МКС шукав відповіді на такі питання і зіткнувся з тим, що є різні визначення дитини-солдата в доктрині. Він обрав Кейптаунські принципи, бо ці принципи стосуються африканських країн. Але він також дослідив та зовсім не применшував значення Паризьких принципів щодо дітей у збройних конфліктах, які містять інше визначення. Тим не менш, він обрав саме одне тлумачення, а не інше, таким чином, витлумачивши міжнародну норму щодо заборони використання дітей-солдатів у збройних конфліктах.

Слово було надано рецензентам дисертаційної праці: кандидату юридичних наук, доценту, доценту кафедри міжнародного та європейського права Мануїловій Катерині Вікторівні та кандидату юридичних наук, доценту, доценту кафедри міжнародного та європейського права Канєнберг-Сандул Оксана Костянтинівна.

к.ю.н., доцент Мануїлова К.В. зазначає, що дисертаційна робота Маілунца Анзора Еріковича присвячена складній і недостатньо розробленій в доктрині міжнародного права темі тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами, яка обумовлюється неоднорідністю джерел міжнародного звичаєвого права, відсутністю єдиної кодифікації його норм, а також специфікою методологічного підходу, який застосовується міжнародними судами при їх тлумаченні.

Однак, незважаючи на значну кількість позитивних моментів, у дисертації Маілунц Анзора Еріковича є й ряд положень, висновків та пропозицій, які носять дискусійний характер і потребують додаткової аргументації здобувачем у процесі публічного захисту, а саме:

1. На сторінці 26 автор визначає різні підходи щодо поняття та методології тлумачення міжнародного звичаєвого права, розглядаючи різні підходи авторів. Проте, хотілося б почути власну думку автора до визначення поняття та методології тлумачення міжнародного звичаю. А також, яку з перерахованих думок авторів, дисертант підтримує найбільше.
2. Згідно з текстом дисертації на сторінці 62 всі міжнародні суди здійснюють тлумачення норм звичаєвих норм міжнародного права, незалежно від того, чи закріплено це в їхніх статутних документах. Яким саме чином міжнародні суди визначають існування та зміст норм міжнародного звичаєвого права на практиці, враховуючи відсутність чітких вказівок у їхніх статутних документах?
3. Виходячи з тексту дисертаційного дослідження, у підрозділі 3.3. автор розглядає концепція еволютивного тлумачення міжнародного права. На Вашу думку, які методологічні підходи можуть бути використані міжнародними судами для ідентифікації та обґрунтування еволюції змісту звичаєвої норми в умовах динамічного розвитку міжнародного права?

Разом з тим, характер належних міркувань щодо окремих питань в роботі в цілому не знижує наукової цінності представленого на захист дослідження. Дисертація носить завершений характер, встановлена мета

дослідження розкрита у повному обсязі, основні положення дисертаційної роботи отримали необхідне наукове обґрунтування.

Отже, слід дійти загального висновку, що дисертація Маілунц Анзора Еріковича за темою: «Тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами» відповідає спеціальності 081 «Право», а її автор заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

к.ю.н., доцент Канєнберг-Сандул О.К. наголошує, сьогодні, система міжнародного правосуддя є важливим та необхідним компонентом функціонування сучасної міжнародно-правової системи та забезпечення міжнародного правопорядку та законності. Дослідження тлумачення міжнародних звичаїв міжнародними судовими та квазісудовими органами становить не тільки теоретичний, але й практичний інтерес. Розуміння підходів, методів, та технік тлумачення міжнародних звичаїв, що їх застосовують міжнародні суди, дає можливість сторонам справ перед міжнародними судами розбудовувати свою аргументацію та розумно покладатися на сприйняття та схвалення цієї аргументації міжнародним судом.

Однак, не зважаючи на значну кількість позитивних моментів, у дисертації Маілунца Анзора Еріковича є й ряд положень, висновків та пропозицій, які носять дискусійний характер і потребують додаткової аргументації здобувачем у процесі публічного захисту, а саме:

1. Автор стверджує ,що поширеною технікою тлумачення міжнародного звичаєвого права є тлумачення з посиланням на необхідність. Як це твердження відображене в практиці міжнародних судових та квазісудових органів?

2. Виходячи з тексту дисертаційного дослідження автор запропонував авторське бачення тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами як особливого субінституту, що регулює суспільні відносини в рамках інституту тлумачення норм міжнародного права та полягає в виявленні змісту норм міжнародного звичаєвого права в ході практики міжнародних судових та квазісудових органів. В чому новаторство вашого авторського бачення?

3.Дисертант у своєму дослідженні визначив що практиці підхід еволютивного тлумачення означає, що звичаєва норма повинна тлумачитися в світлі поточних обставин. Це означає, що міжнародний суд повинен витлумачити норму міжнародного звичаєвого права так, аби вона зберігала свій початковий зміст в нових обставинах в умовах реалізації тренду,які дають можливість застосування до конкретної справи певні нові правові норми, що набувають характеру міжнародного звичаю. Які ознаки прояву таких трендів, як саме вони впливають на процесс тлумачення?

Разом з тим, характер належних міркувань щодо окремих питань в роботі в цілому не знижує наукової цінності представленого на захист дослідження. Дисертація носить завершений характер, встановлена мета

дослідження розкрита у повному обсязі, основні положення дисертаційної роботи отримали необхідне наукове обґрунтування.

Підсумовуючи вищезазначене констатуємо, що дисертація Маілунца Анзора Еріковича «Тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами» відповідає спеціальності 081 «Право», а її автор заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 Право за спеціальністю 081 Право.

В обговоренні дисертаційного дослідження взяли участь:

д.ю.н. доцент Пасечник О.В. високо оцінила результати дисертаційного дослідження, зазначила високий рівень актуальності роботи. Відзначила, що наукові розробки дисертанта є важливими для науково-дослідної діяльності. Вказала, що дисертація Маілунца Анзора Еріковича «Тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами», подана на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», може бути рекомендована до захисту у разовій спеціалізованій вченій раді.

к.ю.н., доцент Кузьмін Е.Е. Доповідь здобувача ступеня вищої освіти доктора філософії Маілунца Анзора Еріковича на тему «Тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами» є значним внеском у розвиток міжнародного права, зокрема в контексті тлумачення звичаєвих норм міжнародними судовими органами. Автор ґрунтовно дослідив різні аспекти тлумачення міжнародного звичаєвого права, розкриваючи важливі методи та техніки, які застосовують міжнародні суди для розкриття змісту цих норм. Рекомендується прийняти роботу до захисту на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

к.ю.н., доцент Форманюк В.В. дисертаційне дослідження є важливим науковим досягненням, що дає глибоке розуміння процесу тлумачення міжнародних звичаїв у практиці міжнародних судів. Автор розглядає ключові методологічні інструменти, які застосовуються для виявлення змісту норм міжнародного звичаєвого права, зокрема через техніки тлумачення в контексті об'єкта та цілей норм, а також через еволютивний підхід. Дисертація Маілунца Анзора Еріковича на тему «Тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами», подана на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», може бути рекомендована до захисту у разовій спеціалізованій вченій раді.

УХВАЛИЛИ:

1. Затвердити висновок про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації Маілунца Анзора Еріковича на тему «Тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами».

2. Констатувати, що за актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною цінністю здобутих результатів дисертація Маілунца Анзора Еріковича відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23.03.2016 р. №

261 (зі змінами), Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44.

3. Рекомендувати дисертацію Маілунца Анзора Еріковича на тему «Тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами» до захисту на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії у разовій спеціалізованій вченій раді за спеціальністю 081 «Право».

На основі результатів обговорення присутніх на засіданні, вирішили запропонувати такий висновок:

ВИСНОВОК

про наукову новизну, теоретичне та практичне значення дисертації Маілунца Анзора Еріковича на тему «Тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами», поданої на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Робота виконана на кафедрі міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія».

Тема дисертації затверджена Вченою радою (протокол № 3 від «04» листопада 2021 року) та змінена на засіданні Вченої ради (протокол № 3 від «25» листопада 2024 року).

Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія» Аракелян Мінас Рамзесович.

Обґрунтування вибору теми дослідження. Міжнародні судові органи, незалежно від того як вони називаються (суди, трибунали, органи з вирішення спорів тощо) виконують непомітно, але ефективно, значну частину роботи з розвитку міжнародного права через тлумачення конкретних ситуацій. Вони мають значний, якщо не вирішальний, вплив на визначення міжнародних звичаєвих норм, викарбовуючи існування міжнародних звичаїв, пояснюючи умови їхнього існування, виявляючи складові елементи міжнародних звичаїв та здійснюючи їхнє тлумачення. Саме проголошення міжнародними судами дозволило закріпитися цілому ряду міжнародних звичаїв, які до того перебували в не проявленому стані.

Міжнародне звичаєве право самим своїм існуванням підтверджує силу міжнародного права, що не полягає виключно у домовленостях між державами, а виступає об'єктивним мірилом поведінки держав. Воно проявляється в практиці держав, що є об'єктивним елементом міжнародного звичаю та opinio juris, що є його суб'єктивним чи психологічним елементом. Завдяки цим елементам міжнародні суди здатні виявляти існування міжнародних звичаїв та застосовувати їх для вирішення міжнародних спорів.

Будь-який міжнародний звичай є проявом норми міжнародного права. Як і всяка інша норма, вона може бути піддана тлумаченню різними

суб'єктами тлумачення, в тому числі, міжнародними судами так, як того вимагають обставини, на які споглядає суд при виконанні свого обов'язку з розв'язання міжнародних спорів. В своїй практиці міжнародні суди здійснюють як ідентифікацію норм звичаєвого права за допомогою дослідження практики держав та opinio juris, так і їхнє тлумачення, для чого використовуються техніки подібні до тих, що застосовуються при тлумаченні міжнародних договорів.

Дослідження тлумачення міжнародних звичаїв міжнародними судовими та квазісудовими органами становить не тільки теоретичний, але й практичний інтерес. Розуміння підходів, методів, та технік тлумачення міжнародних звичаїв, що їх застосовують міжнародні суди, дає можливість сторонам справ перед міжнародними судами розбудовувати свою аргументацію та розумно покладатися на сприйняття та схвалення цієї аргументації міжнародним судом. Для України таке розуміння має значення в світлі того, що наша держава виступає стороною в ряді міжнародних спорів з державою-агресором, а також є зацікавленою у вирішенні деяких справ, наприклад в Міжнародному кримінальному суді. Наведені міркування зумовлюють актуальність обраної теми дисертаційного дослідження.

В українській та зарубіжній юридичній науці можна виділити помітний масив досліджень з питань тлумачення міжнародного права. Робота спирається на праці вітчизняних та зарубіжних фахівців, що присвятили свої дослідження загальній теорії тлумачення міжнародного права, серед яких слід виділити Ю.В. Андрушкевича, В.К. Антошкіну, Дж. Арато, А. Барака, К. Брауманна, О.В. Капліну, Н.Я. Лепіша, А. Орахешвілі А. Райніша, О.К. Тассініса.

Значний внесок в розуміння поняття міжнародного звичаю внесли роботи А. Альварез-Хіменеза, А.І. Андрейківа, Дж. д'Аспермонта, А. Блекмана, О. Еласа, Т. Кляйнена, У. Ліндерфалька, А.С. Мельничука, І.С. Нуруллаєва, Н.М. Пількова, Т.О. Подковенко, К. Сантуллі, Д.П. Фідлера, Р . Штекера, Ю.В. Щокіна.

Безпосередньо проблематиці тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами присвячені праці Н.Є. Блажівської, Е. Воякіса, А. Граберта, К.А. Джонстона, М. Гулаті, І. ван Дамма, Н. Мілєвої, А.В. Мітчела, Т. Фоона, М. Фортуни, В. Цевелоса, С.М. Чуї, С. Т. Хільмерсена, О.М. Юхимчука.

Окремих питань, пов'язаних із зазначеною проблематикою, торкаються в своїх роботах К. Вольфке, Й. Дінштейн, К. Джеффаль, Р. Кольб, Т.Г. Корж-Ісаєва, Л. Крема, М. Меркуріс, Т.Н. Саундерс, М. Фітцморіс.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у зв'язку з застосуванням та тлумаченням міжнародними судовими та квазісудовими органами міжнародного звичаєвого права і окремих його елементів.

Предметом дослідження є тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами.

Мета і завдання дослідження. Відповідно до встановленого об'єкта та предмета дисертаційного дослідження, метою дослідження є комплексний теоретико-правовий аналіз проблем, пов'язаних з правовідносинами, що виникають у зв'язку з тлумаченням міжнародного звичаєвого права міжнародними судовими та квазісудовими органами, виявлення правових підстав, способів та технік такого тлумачення та його впливу на практику міжнародного правосуддя.

Ця мета конкретизується такими *завданнями*:

- Встановити поняття та методологію тлумачення міжнародного звичаєвого права;
- Окреслити суб'єкт та об'єкт тлумачення міжнародного звичаєвого права;
- Виявити правові підстави тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами;
- Визначити об'єкт та ціль правової норми як предмет тлумачення міжнародними судами;
- Охарактеризувати тлумачення міжнародних звичаєвих норм міжнародними судами в світлі звичайного та розумного значення термінів;
- Висвітлити роль договірних норм та норм-принципів в тлумаченні міжнародного звичаєвого права міжнародними судами;
- Виявити порядок застосування індуктивного та дедуктивного методу тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами;
- Охарактеризувати тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами з посиланням на міркування необхідності;
- Визначити роль еволютивного тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами.

Методи дослідження. Мета роботи, її завдання, об'єкт та предмет зумовили обрання певного методичного інструментарію дослідження. Методологічну основу дисертації складає система загальнонаукових та спеціальних підходів і методів пізнання правових явищ. Методологічно дослідження ґрунтується на поєднанні загальнонаукових методів дослідження, зокрема аналізу та синтезу, історичного методу, методів герменевтики з методом дослідження конкретних справ (кейс-стадіз), що дозволило надати комплексний погляд на правову проблематику, пов'язану з тлумаченням міжнародного звичаєвого права міжнародними судами. В дослідженні було застосовано наступні методи.

Емпіричну базу дослідження склали міжнародні договори, практика міжнародних судових та квазісудових органів, доповіді міжнародних міжурядових та неурядових організацій, напрацювання спеціальних доповідачів при міжнародних організаціях.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що ця робота є першим у вітчизняній науці комплексним монографічним дослідженням тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними

судами. Це дозволило автору сформулювати за результатами дослідження низку наукових положень, висновків та пропозицій, а саме:

а) уперше:

- запропоноване авторське бачення тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами як особливого субінституту, що регулює суспільні відносини в рамках інституту тлумачення норм міжнародного права та полягає в виявленні змісту норм міжнародного звичаєвого права в ході практики міжнародних судових та квазісудових органів;

- проведене розрізнення між субінститутом тлумачення міжнародного звичаєвого права та подібними за змістом субінститутами, такими як субінститут ідентифікації міжнародного звичаєвого права та субінститут подолання прогалин в праві, виявлено ознаки, що характеризують субінститут тлумачення норм міжнародного звичаєвого права як такий, що є частиною інституту тлумачення норм права, однак має власні характеристики, що відрізняють його від інших субінститутів, які існують в рамках того ж інституту, наприклад, субінституту тлумачення міжнародних договорів та субінституту тлумачення норм-принципів міжнародного права;

- виявлено методологічний інструментарій, що застосовують міжнародні судові та квазісудові органи при тлумаченні норм міжнародного звичаєвого права, зокрема, тлумачення з посиланням на об'єкт та ціль міжнародного звичаю, тлумачення з посиланням на міркування необхідності та еволютивне тлумачення норм міжнародного звичаєвого права;

б) удосконалено:

- теоретичні положення щодо тлумачення міжнародного звичаєвого права, зокрема визначено, що таке тлумачення слід проводити стосовно вже виявленої чи визнаної заздалегідь норми та відрізняти від тлумачення окремих елементів міжнародного звичаю: практики держав та opinio juris;

- концептуальні напрацювання щодо суб'єкту та об'єкту тлумачення норм міжнародного звичаєвого права, зокрема про роль міжнародних судових та квазісудових органів як суб'єктів тлумачення, яка полягає в усвідомленні намірів авторів юридичних текстів чи акторів, що пливають на певні патерни поведінки держав, яка призводить до формування міжнародного звичаю;

- положення щодо співвідношення індуктивного та дедуктивного методу тлумачення норм міжнародного звичаєвого права, які полягають в тому, що індуктивний метод застосовується при тлумаченні давно встановлених міжнародних звичаїв, в той час як дедуктивний застосовується для оцінки можливості виникнення певного міжнародного звичаю, що може бути підданий тлумаченню;

в) дістали подальшого розвитку:

- теоретичний доробок щодо правових підстав тлумачення норм міжнародного звичаєвого права міжнародними судами, а саме про ступінь сформованості звичаєвих норм, що можуть бути піддані тлумаченню та того,

в яких випадках певна повторюваність актів поведінки держав та їхнього opinio juris в обов'язковому порядку мають бути прочитані як сформована норма міжнародного звичаєвого права;

- напрацювання щодо можливості застосування до міжнародних звичаїв за аналогією технік тлумачення міжнародних договорів, в тому числі, про можливості виявлення об'єкту та цілей міжнародної звичаєвої норми та прочитання норми в світлі цього об'єкту та цілей;

- теоретичний та практичний доробок який стосується практики міжнародних судів щодо виявлення міжнародних звичаїв в окремих актах національного законодавства держав, особливо в галузі міжнародного кримінального права.

Публікації. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження відображено у 7 публікаціях, у тому числі 4 статтях, опублікованих у наукових періодичних виданнях, перелік яких затверджених МОН України, 3 тезах доповідей на науково – практичних конференціях.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконано в рамках наукових досліджень Національного університету «Одеська юридична академія» «Правове та соціальне життя України у людиноцентристському вимірі в цифрову еру» на 2021-2025 рр. (державний реєстраційний номер 0122U000266).

Тема дисертації затверджена Вченою радою (протокол № 3 від «04» листопада 2021 року) та змінена на засіданні Вченої ради (протокол № 3 від «25» листопада 2024 року).

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що викладені в дисертації висновки і пропозиції можуть бути використані:

– *у навчальному процесі* – під час підготовки посібників із навчальних курсів з таких предметів як міжнародне право, міжнародне право прав людини, міжнародне кримінальне право, сучасні концепції міжнародного права, проблеми теорії та практики міжнародно-правової відповідальності, вплив практики міжнародних судових установ на розвиток міжнародного права, а також розроблення текстів лекцій та навчально-методичних матеріалів для проведення семінарів і практичних занять;

- *у практичній діяльності* – в практичній діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, зокрема міністерств, органів сектору безпеки і оборони, судів;

- *у науково-дослідній роботі* – як основа для подальшого дослідження правового регулювання тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судовими та квазісудовими органами;

- *у сфері правотворчості* – при формуванні державних правових політик, встановленні можливостей для участі України в провадженнях в міжнародних судах та виконання поточних рішень міжнародних судів щодо України.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження обговорено на засіданнях кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія». Основні результати дисертаційного дослідження обговорено на засіданнях кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія», а також були оприлюднені на XVII Міжнародній науково-практичній конференції, 26 грудня 2024 року, м. Миколаїв, Міжнародній науковій конференції, 25–26 грудня 2024 року, м. Рига та IV Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції м. Одеса, 6-7 березня 2025 р.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, змісту, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що включають дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дослідження становить 197 сторінки, із яких 154 сторінки – основного тексту. Список використаних джерел налічує 41 сторінок (355 найменувань), додатки на 2 сторінках.

Відповідність дисертації вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44. Дисертація відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44.

У **підсумку**, дисертація Маілунца Анзора Еріковича на тему «Тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами», поданої на здобуття ступеня доктора філософії з галузі », відповідає вимогам, які пред'являються до дисертацій та може бути рекомендована до разової спеціалізованої вченої ради для попереднього розгляду і захисту для здобуття ступеня доктора філософії.

Результати відкритого голосування: «за» – 17; «проти» – немає; «утримались» – немає. Висновок схвалено одноголосно.

УХВАЛИЛИ:

1.Затвердити висновок кафедри про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертаційного дисертація Маілунца Анзора Еріковича на тему «Тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами», представленого на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 08 – «Право», спеціальність 081 – «Право».

2.Констатувати, що за актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною цінністю здобутих результатів дисертація на тему «Тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами» відповідає спеціальності 081 – «Право» (галузь знань 08 – «Право») і вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти

ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року №261 (зі змінами і доповненнями), порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року №44 (зі змінами), Вимогам до оформлення дисертацій, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року №40.

3.Рекомендувати дисертацію Маілунца Анзора Еріковича на тему «Тлумачення міжнародного звичаєвого права міжнародними судами» до захисту на здобуття ступеня доктора філософії у разовій спеціалізованій вченій раді до захисту за спеціальністю 081 – «Право».

4.Запропонувати Вченій раді Національного університету «Одеська юридична академія» персональний склад разової спеціалізованої вченої ради з правом прийняття до розгляду та проведення публічного захисту дисертації, зокрема

Голова ради Бехруз Хашматулла, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія»;

Рецензенти:

Мануїлова Катерина Вікторівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія»;

Канєнберг-Сандул Оксана Костянтинівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія»;

Офіційні опоненти:

Громовенко Костянтин Вікторович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри морського та міжнародного права Міжнародного гуманітарного університету;

Мельниченко Наталія Олександрівна, кандидат юридичних наук доцент кафедри міжнародного цивільного та комерційного права Київського національного торговельно-економічного університету.

Голова засідання Хашматулла БЕХРУЗ

Секретар засідання Анастасія СЛІСАРЕНКО